

**Besim F.
Dellalođlu**

LAİKLİK NEDİR?*

Türkçede siyasette, üniversitede, okuryazar kamuda en çok karışımıza çıkan kavramlar içinde en yanlış bilinen, yanlış kullanılan kavram hangisidir? Birisi bana bu soruyu sorsaydı cevabım şu olurdu: Laiklik. İkincisi de sekülerleşme olurdu ama onu gelecek haftalarda ki yazılarımda ele almayı planlıyorum. Yani bu yazıdaki konumuz laiklik. Bu kavramın dünyadaki etimolojisi, anlam tarihi; siyasi, hukuki, anayasal manası, ilgili literatürdeki kullanım biçimleriyle Türkçedekini karşılaştırsak arada çok ciddi bir uçurum olduğunu görebiliriz. Aslında bana en ilginç gelen nokta ise akademik/okuryazar kamuda da bu açıdan pek bir farklılık göremiyor olmamızdır. Gündelik siyasette, toplumsal vasatta bunun böyle olmasının her ne kadar kabul edilebilir olmasa da anlaşılabilir yanları söz konusudur. Ancak, örneğin bir ilahiyatçının, bir sosyoloğun, bir siyaset bilimcinin, bir hukukçunun bu kavrama gündelik siyasetten ve toplumsal vasattan en azından görece bağımsız yaklaşabilmesini, yani alanının hakkını vermesini beklemek çok büyük bir talep midir? Bence değil. Sadece bu bile Türkiye’de özellikle sosyal bilimler ve beşeri çalışmalar alanlarının görelî özerkliklerinden bahsedilemeyeceğini kanıtlar.

Konuya önce net bir ayırım yaparak başlamak istiyorum. Bu kavram bize Fransızcadan geldiği için o dildeki anlamlarıyla ifade edeceğim: “Laicité” ve “laïcisme”. Bu iki kavramın Fransızcadaki kullanımlarım benim bu konudaki seri yazılarımda önereceğim anlamlarıyla birebir aynı olduğunu iddia etmiyorum. Bu farkın altını Türkçede yaşadığımız karmaşayı çözebilme umuduyla çiziyorum.

---

* 10 Kasım 2022, Perspektif.

Aslında Türkçede her ikisine de laiklik diyoruz. Ama aslında bu ikisi aynı şey değildir. “Laicité” anlamıyla laiklik özellikle Kıta Avrupası tecrübesinde devleti, kamu erkini tanımlayan bir kavramdır. Yani laik olma hali devletin, kamu erkinin bir sıfatıdır. Bireyi, yurttaşı, toplumsal kesimleri nitelemez. Dolayısıyla devletin, adliyenin, vergi dairesinin, mezarlık müdürlüğünün, su işleri idaresinin, diyanet işleri başkanlığının laikliğinden söz edilebilir. Ancak ben bir Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak ayrıca “laik” olmak zorunda değilimdir. “Laicisme” ise devletin, kamu erkinin bir sıfatı olan bir niteliğin özellikle bazı toplumlarda dönüşerek siyasi bir ideoloji haline gelmesini ifade eder. “Laicisme” anlamıyla laiklik üzerine ayrı bir yazı yazmayı düşündüğüm için bu yazıda bu konuda ayrıntıya girmeyeceğim.

Etimolojiyi oldum olası severim. Türkiye’de ise etimoloji merakı fular kullanmayla eşdeğer görüldüğü için son zamanlarda biraz çekingen olduğum da doğrudur. Üstelik her ikisini de seven biri olarak. Etimoloji bize kavramların tarihsel derinliklerini gösterdiği için günümüz sorunlarına da ışık tutar. Her neyse “laikos”a, yani kavramını Ortaçağ Latincesindeki orijinal haline döneyim isterseniz. Bu kavram “ruhban olmayan” anlamına gelir. Yani konunun dinsizlikle, din karşıtlığıyla, din düşmanlığıyla, İslamafobiyle hiçbir ilgisi yoktur. Ortaçağ kavramlarıyla söylersek, örneğin aristokrasi ve köylülük bu anlamıyla “laik”tir. Laik olmayan tek sınıf, zümre ruhban sınıfıdır. Avrupa tarihi içinde özellikle Luther sonrasında Protestanlığın gelişmesiyle birlikte inanç, din alanında bir çoğullaşma ortaya çıkmıştır. Din, mezhep savaşları siyasal merkezi bir tavır almak zorunda bırakmıştır. Aslında laiklik Avrupa tecrübesinde modern ulus devlete gidecek olan ama erken dönemde monarşik merkezleşme olarak ortaya çıkan sürecin temel laytmotiflerinden biridir. Laiklik devletin, siyasi merkezin farklı inançlara sahip olan önce tebaasına, sonra yurttaşına eşit mesafede olmasını ifade eder. Bu bakımdan laiklik devletin yurttaşını inancına karşı nötrleşmesini ifade eder. Çünkü devletin bu konuda bir tercihinin olması, onun açısından çok ciddi meşruiyet sorunlarına neden olur. İlginç bir biçimde Avrupa

tarihinde Ortaçağ'da ruhban sınıfı dışındaki kesimleri tanımlayan bir kavramın giderek devletin bir sıfatına dönüşmesi süreci, erken dönemde her şeye rağmen Hıristiyanlık için bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin Avrupa Yahudilerinin kapsama alanına alınmaları için epey bir zaman geçmesi gerekmiştir.

Laiklik konusunu özellikle modern ulus devletinin gelişim tarihi içinde ve toplumun inanç din, mezhep tercihlerini çoğullaşması çerçevesinde ele almanın çok önemli olduğunu düşünüyorum. Laiklik bireyin ve toplumun değil devletin bir sıfatıdır. Dolayısıyla laiklik siyasi, hukuki bir kavramdır. Devletin tüm inançlara ve inançsızlıklara eşit mesafede olmasıdır. Bu anlamda devlet sadece dinlere, mezheplere değil, aynı zamanda örneğin, ateistlere, agnostiklere, deistlere de eşit mesafede olmak durumundadır. Devletin laikliğinden söz etmek istiyorsak elbette.

Ancak laiklik mutlaka makro siyasetin icrasıyla sınırlı olarak ele alınabilir bir kavram değildir. Dolayısıyla bir cumhurbaşkanının eşinin başının örtülü olup olmamasının aslında laiklikle pek bir ilgisi yoktur. Ya da bir bakanı cuma namazına gidip gitmemesinin. Ama aynı şekilde bir milletvekilinin ateist, agnostik ya da deist olması da laiklik kapsamında bir mesele değildir. Çünkü bütün bu tercihler sivil alanı işaret eder, yani bireyi ve toplumu tanımlar. Laik sıfatını taşıyan bir devlet tüm bu tercihleri meşru görmeli ve onlara eşit mesafede olmak zorundadır. Ancak laiklik meselesi aynı zamanda, hatta çoğu zaman okulda, mezarlıkta, evlenmede, vergide; elektrik, su, doğal gaz faturasında da ortaya çıkar. Bunlar örneğin cumhurbaşkanının eşinin başını açıklığı ya da kapalılığında çok önemlidir laikliğin uygulamaları açısından.

Örneğin inanç çoğulluğu olan bir toplumda devletin “Din ve Ahlak Kültürü” adıyla da olsa tek bir dinin, mezhebin, hatta belli bir mezhebin belli bir yorumuyla zorunlu din ders ihdas etmesi laikliğe aykırıdır. Bu durumda ya söz konusu ders tüm inanç ve inançsızlıkları kapsayacak gerçekten bir tarih, kültür dersine dönüştürülmeli ya da

devlet çocuklara din dersi hizmeti sağlamayı çok istiyorsa dediğim gibi tüm tercihlere uygun modüler bir sistem geliştirmelidir. Eğer bunu yapmıyorsa da en azından farklı tercihleri olanların bu dersten muaf olabilme özgürlüklerini tanımalıdır.

Bazı toplumlarda mezarlık hizmetleri yerel siyaset içinde, yani belediyeler eliyle gerçekleştirilir. Belediyeye düzenli olarak emlak vergisi, çöp vergisi ödeyen birçok satın almada harç ödeyen ama o belediye sınırları içinde küçük bir azınlığı teşkil eden bir inanca sahip biri vefat ettiğinde mezarlıklar müdürlüğü ona ve ailesine bedelsiz ölü gömme hizmeti vermeli midir? Dolayısıyla o inanca sahip vergi ödeyenleri için bir mezarlık tahsis etmeli midir? Ya da vasiyetinde gömülmek yerine yakılmak isteyen birine ilgili makamlar gereken hizmeti sağlamalı mıdır? Bu soruların hepsinin cevabı evettir. Tabi eğer “laik” bir belediyeden ya da mezarlıklar müdürlüğünden söz etmek istiyorsak.

Adliyenin laik olması için hâkim, savcı ya da avukatın kıyafet tercihleri değildir belirleyici olan. Mühim olan anayasanın, yasaların tüm yurttaşlara eşit bir biçimde uygulanabilmesidir. Asıl olan özellikle hâkim ve savcının inanca yönelik kişisel tercihlerinin uygulama da bir fark yaratmamasıdır. Aynı şekilde sanığın aynı yöndeki tercihlerinin ona bir avantaj ya da dezavantaj getirmemesidir. Aynı suçtu işleyen bir Katolik ile bir Protestanın aynı cezayı almasıdır laiklik. Ayrıca hâkimin Katolik ya da Protestan olmasının karar sürecinde bir etkisinin olmamasıdır da. Konunun anlaşıldığını umarak örnekleri çok fazla arttırmak istemiyorum. Bu konuyu aynı hassasiyetin örneğin vergi tahakkukunda da geçerli olduğunu vurgulayarak bitireyim.

Yazının akışından da anlaşılabilirliği üzere, laikliğin dünyada, ilgili literatürdeki kullanımıyla genelde Türkçede anlaşıldığı hal ve uygulamalar arasında pek bir alaka yoktur. Üstelik bu alakasızlık bu konuda kavga eden kesimlerin hepsi için de geçerlidir. Yani Türkiye’de laikliği savunanlarla, ondan rahatsız olanların önemli bir ortak noktası vardır: Laikliğin ne olduğundan pek haberdar olmamak!

Yazıyı bitirirken en azından şimdilik şunu ifade etmeme izin verin: Bu konuda biraz dirsek çürütmüş biri olarak laikliğin modern demokrasinin kesinlikle gerekli ama yeterli olmayan bir koşulu olduğunu düşünüyorum. Bu anlamıyla laiklik iyi bir şeydir ve her devlete lazımdır.

Bu konuda bir süre yazmaya devam edeceğim.

SEKÜLERLEŞME NEDİR?*

Geçen hafta Perspektif’te “Laiklik Nedir?” başlıklı bir yazı yazmıştım ve bu yazıda Türkçede en yanlış bilinen ve kullanılan kavramlardan birincisinin laiklik olduğunu ileri sürmüştüm ve kendime laikliğin aslında ne olduğunu ifade etmeye çalışmıştım. Aynı yazıda Türkçede en yanlış bilinen ve kullanılan ikinci kavramın ise sekülerleşme olabileceğinden söz etmiştim. Okumaya başladığımız bu yazıda işte bu ikinci kavrama değinmek istiyorum.

Ben sekülerleşmeyi basitçe şöyle tanımlıyorum: İnsanın, bireyin, yurttaşın, müminin hayatına dair aldığı kararlarda dünyevi unsurların uhrevi unsurları ikame etmesi. Bu karar süreçlerinde dünyevi unsurların rolünün artması, uhrevi unsurların rolünün ise azalması. Burada en çok dikkat edilmesi gereken nokta sekülerleşmenin ancak ve ancak bir toplumun veya bir bireyin tarihini iki noktasındaki tercih setlerinin karşılaştırılmasıyla ölçülebilir olması. Bu konunun ayrıntıları için değerli meslektaşım Volkan Ertit’in çalışmalarını salık veririm. Yani seküler olmak ya da olmamak mutlak bir şey değil. Sekülerleşme daha çok toplumun ya da bireyin iki tarihsel anı arasındaki kopuş ve süreklilikleri karşılaştırma imkânı veren bir süreç analizi.

Meseleye kavramsal olmak yerine biraz daha tarihsel bir perspektiften bakarsak sekülerleşme toplumun, bireyin, müminin inancını yaşama biçiminin, din(iy)le ilişki kurma tarzının zaman içinde değişmesi anlamına gelir. Bu değişim bazen toplumlar için daha uzun zaman süreleri üzerinden takip edilebileceği gibi, bazen de bireyler

---

* 17 Kasım 2022, Perspektif.

açısından bir ömür sürecinde ölçülebilir. Esas ilginç olan ise şudur: Sekülerleşmenin dindarlığı önvarsaymasıdır. Yani ancak dindar bir toplum, bir mümin sekülerleşebilir. Burada önemli olan dindarlığın ya da dinle ilişki kurma biçiminin değişiyor olmasıdır. Ancak böyle bir durumda sekülerleşmeden söz edilebilir.

Eğer semavi dinlerden söz ediyorsak, örneğin dindarlığın ve dinle ilişki kurma biçiminin vahyin indiği gündeki haliyle sabit kaldığı bir toplumda sekülerleşmeden söz edilemez. Belki okurlara biraz paradoksal gelebilir ama, herkesin ateist olduğu ya da din mefhumunun bulunmadığı ve bu realitenin yüzyıllardır sabit olduğu bir toplumda da sekülerleşmeden bahsetmek zordur. Elbette bu noktada ikinci seçeneğe neden “paradoksal” dediğimi açıklamam gerek. Bu söylediğim benim sekülerleşmeden anladıklarım açısından paradoksal değil, içinde yaşadığım toplumsal zihniyet açısından paradoksal sadece. Nereye varmak istediğimi yazılarımı düzenli takip eden okurlar tahmin etmişlerdir büyük ihtimalle. Türkçede sekülerleşmeyi din dışı, din karşıtı bir şey olarak algılamaya pek meyilliyiz. Üstelik bu konuda Türkiye’de hiçbir konuda anlaşılmayan kesimler ciddi bir fikir birliği içindedir çünkü sekülerleşme ve dindarlık zeytinyağı ile su gibi birbirine bulaşmaz iki şey gibi algılanır genelde. Bu açıdan bakıldığında “seküler dindarlık” bir oksimoron gibi görülür Türkçede. Oysa dünyadaki sekülerleşme literatürü açısından en önemli, en değerli olan süreçler dindarlık biçimlerinin kendi içlerinde yaşadıkları değişimdir. Zaten sosyolojik açıdan ölçülebilir olan da budur. Yoksa müminin kendi vicdanında yaşadıkları değildir söz konusu olan. İçsel değişimi bile ancak dışsal farklılaşmadan, yani tutumlardan, davranış biçimlerinden takip edebilirsiniz.

Ne birey bazında ne de toplum bazında ideal bir seküler olma hali söz konusu değildir. Bir kadının başının örtülü ya da açık olması onu otomatikman sekülerleşmiş ya da desekülerleşmiş kılmaz. Mühim olan bir kadının kendi tarihinde bu konudaki tutumunun nasıl değişmiş olduğudur. Başını örten bir kadının başını açması elbette bir

sekülerleşme alametidir. Tıpkı cuma namazına giden bir erkeğin bir süre sonra gitmemeye başlaması gibi. Müslüman toplumlarda kadını başörtüsü kullanımı elbette en temel sekülerleşme endekslerinden biridir. Türkiye’de yirmi yıldır AKP’nin yani İslamcı bir partinin iktidarda olması hem İslamcı hem de Kemalist kamu açısından bir desekülerleşme işareti olarak okunmuştur. Ancak söz konusu yirmi yılda Türkiye’de yapılan sosyolojik araştırmalar kadınların başörtüsü kullanımında artış bir yana düzenli bir düşüş tespit etmektedirler. Aynı şey oruç tutma, namaz kılma gibi bir Müslüman ülkede ilk akla gelebilecek diğer dindarlık parametreleri için de geçerlidir. AKP döneminde bu tür ölçülebilir parametrelerin hiçbirinde bir artış söz konusu olmamıştır. Kısacası bu alandaki bütün temel göstergeler AKP döneminde Türkiye’de dindarlığın çok ciddi bir sekülerleşme süreci yaşadığını işaret etmektedir.

Eminim bu söylediklerimi okurlarımın bazıları bile kolaylıkla kabullenmeyeceklerdir. Ama işin gerçeği budur. İlgili literatüre biraz hâkim birinin sosyolojik açıdan başka bir değerlendirme yapması zordur. İşte bu da bana Türkçede tıpkı “laiklik” kavramında olduğu gibi “sekülerleşme” kavramında da çok bariz kullanım sorunu olduğunu söyleme hakkı tanıyor. Yani Türkçe de “sekülerleşme” sanılan ile ilgili literatürdeki sekülerleşme arasında uzaktan yakından bir bağlantı yok gibi gözüküyor.

Bunları görebilmek için büyük bir deha olmaya gerek yok aslında. Asgari bir sosyal bilim anlayışına sahip olmak yeterli. Daha önce kullandığım bazı terimler aklıma geliyor: “sosyolojik nazar”, “sosyolojik basiret”. Dilerseniz bir de “sosyolojik izan” diyeyim bu yazımda. İşte bu açıklar, bu eksiklikler Türkiye’de sosyal bilim yapmanın önünde birer kale duvarı gibi dikiliyor. Oysa bir sosyal bilimci araştırdığı, çözümlendiği birey veya toplumdaki süzdüğü kavramları dönüp o bireye, topluma onaylatmak zorunda değildir, olmamalıdır. Sosyolojik kavramsallaştırmada siyaseten münasiplik aranmaz.

Geçen haftaki “Laiklik nedir?” başlıklı yazımda laikliğin siyasi, hukuki bir kavram olduğunu ve devletin, kamu erkinin bir sıfatı olarak kullanılabileceğini söylemişim. Bu yazıda da sekülerleşmenin ancak ve ancak bireyin ve toplumun tecrübesini ifade eden sosyolojik bir kavram olduğunu belirtmek istiyorum. Bu açıdan bakıldığında eğer biri dikeyse ise diğer yatay olanı işaret eden kavramlar bunlar.

Yazıyı bitirirken önemle vurgulamak istediğim bir noktaya geldim artık sanırım. Son iki yazıdır Türkçe laikliğin ve sekülerleşmenin kullanımında ciddi sorunlar olduğunu vurguladım. Bu konuda son bir konuya da değinmeden geçemeyeceğim. Bu konudaki çok yaygın bir sorun da, laikliğin ve sekülerleşmenin, çok daha basit bir dille söylersem “laik” ve “seküler” sıfatlarının eşanlamlı kavramlar gibi kullanılması. Üstelik bu durum sadece popüler okuryazarlık, sosyal medya bilgiçliği çerçevesinde değil maalesef akademik/entelektüel kamu için de geçerli. Bu konuda yazan çizen, hatta uzman olan birçok kişi bu iki kavramı kolaylıkla birbirinin yerine kullanabiliyor. Ancak bu kesinlikle doğru bir kullanım değil. Laiklik ve sekülerleşme kavramsal ve tarihsel olarak elbette birbirleriyle teğet olan kavramlar ama asla eşanlamlı değil. Meseleyi basitleştirmek için şöyle bir kriterin altını çizeyim isterseniz, kulaklara küpe olması açısından: Laik devlet, laik belediye, laik adliye, ama seküler yurttaş, seküler toplum. Tersisi değil.

Bu konuda yazmaya devam edeceğim.